

IDENTITET GRADIŠČANSKIH HRVATA: KORIJENI I PERSPEKTIVE

Željko HOLJEVAC¹

COBISS 1.03

IZVOD

Identitet gradišćanskih Hrvata: korijeni i perspektive

Suvremeni identitet gradišćanskih Hrvata kao odnos koji podrazumijeva jednakost, istovjetnost i jedinstvo sa samim sobom oblikovao se poslije 1921. među potomcima onih Hrvata koji su u 16. stoljeću u sklopu velikoga raseljavanja iz hrvatskih zemalja pred plimom osmanske ekspanzije u jugoistočnoj Europi napustili stara prebivališta između rijeke Drave i Jadranskoga mora i nastanili se na zapadnim rubovima Panonije, tj. na prostoru koji danas, unutar Europske unije, dijele među sobom austrijska pokrajina Burgenland (hrvatski Gradišće), županije Vas i Győr-Moson-Sopron u zapadnoj Mađarskoj i bratislavski kraj u Slovačkoj.

KLJUČNE RIJEČI: Gradišće, Hrvati, identitet

ABSTRACT

The Identity of the Burgenland Croats: Origins and Perspectives

The modern identity of the Burgenland Croats as a term including equality, oneness and unity was formed after 1921 among the descendants of the Croats who left their old residences between the Drava River and the Adriatic Sea in the 16th century as parts of a large displacement of the Croatian lands before the tide of the Ottoman expansion in south-eastern Europe and settled on the western edge of Pannonia, i.e. in the area divided among the Austrian province of Burgenland (in Croatian "Gradišće"), the Vas county and the Győr-Moson-Sopron county in western Hungary, as well as the surroundings of Bratislava in Slovakia within the European Union.

KEY WORDS: Burgenland, Croats, identity

IZVLEČEK

Identiteta gradišćanskih Hrvatov: korenine in perspektive

Sodobna identiteta gradišćanskih Hrvatov kot odnos, ki predpostavlja enakost, istovetnost in enotnost s samim seboj, se je oblikovala po letu 1921 med potomci tistih Hrvatov, ki so v 16. stoletju v sklopu velikega razseljevanja s hrvaških ozemelj pred plimo osmanske ekspanzije v jugovzhodni Evropi zapustili stara bivališča med reko Dravo in Jadranskim morjem ter se nastanili na zahodnih robovih Panonije, se pravi na območju, ki si ga danes znotraj Evropske unije delijo avstrijska pokrajina Burgenland (hrvaško Gradišće), okraja Vas in Győr-Moson-Sopron na zahodnem Madžarskem in bratislavski okraj na Slovaškem.

KLJUČNE BESEDE: Gradišće, Hrvati, identiteta

¹ Dr. sc., docent, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb; e-mail: zholjeva@ffzg.hr, zeljko.holjevac@gmail.com.

Suvremeni identitet gradišćanskih Hrvata oblikovao se poslije 1921. među potomcima onih Hrvata koji su u 16. stoljeću u sklopu velikoga raseljavanja iz hrvatskih zemalja pred plimom osmanske ekspanzije u jugoistočnoj Europi napustili stara prebivališta između rijeke Drave i Jadranskoga mora i nastanili se na zapadnim rubovima Panonije: u zapadnim dijelovima povijesne Ugarske, na prostoru koji u ono vrijeme nije obuhvaćao samo današnju zapadnu Mađarsku nego i današnju istočnu Austriju kao i bratislavski (tada požunski) kraj u današnjoj Slovačkoj. Iako su neposredni motivi pojedinih selidbenih kretanja prema srednjoeuropskom panonskom prostoru nedvojbeno bili vrlo različiti, osmanska je opasnost svaka-ko bila *conditio sine qua non* migracija takvih razmjera kakve je u 16. stoljeću poprimila selidba Hrvata na buduće gradišćansko područje te u susjedne i okolne zemlje i krajeve.¹ Iz činjenice da su ih stari pisci često nazivali „vodenim Hrvatima“ (Wasser-Krobothen), pa i „bosanskim Hrvatima“ (Bosner Croaten), nije ni sada sasvim jasno je li to bilo stoga što su većinom potjecali iz krajeva prožetih mnogim rijekama (Lika, Gacka, Mrežnica, Korana, Kupa, Una, Vrbas, Sava, Ilova, Drava itd.) ili pak stoga što su se većinom nastanili u krajevima kojima je uveliko dominiralo današnje Nežidersko jezero (njem. Neusiedler See, mađ. Fertő).

U zapadnoj Ugarskoj kao povijesnoj i geografskoj cjelini, koja se samo upravno dijelila na četiri stare teritorijalne jedinice (županije Vas, Sopron, Moson i Pozsony), hrvatski doseljenici i njihovi potomci stoljećima živjeli u specifičnoj multijezičnoj i multikulturnoj prožetosti s austrijskim Nijemcima, Mađarima i Slovacima. Josip II. je za zapadnu Ugarsku indikativno primijetio: „Među žiteljima ovdje je malo Mađara; većinom su to Hrvati, a ima i vrlo mnogo Nijemaca“.² Do ukidanja kmetstva 1848. bili su uglavnom zemljoposjednički podložnici na feudalnim vlastelinstvima koja su pretežno bila u rukama mađarskih magnata. Stoga je i slovački etnograf Ján Čaplovič 1828. izriječno utvrdio: „Oni su, izuzev nekolicine svećenika i službenika, svi seljaci“.³

Među samim Hrvatima u seoskim zajednicama širom zapadne Ugarske oblikovale su se tijekom dugoga razdoblja zajedničkoga života sa susjedima u pluralnom okruženju zapadne Panonije od 16. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata specifične povijesne, kulturne, jezične, komunikacijske, mentalitetske i mnoge druge isprepletenosti, uzajamnosti i srodnosti.⁴ Sami su se nazivali jednostavno Hrvatima, a drugi su ih obično nazivali zapadnougarskim Hrvatima. U mnogim naseljima na zapadnim rubovima Panonije hrvatski (Croatica) je u ugarskom Leksikonu naselja (Lexicon locorum) iz 1773. naveden kao glavni jezik u mjestu, što znači da su Hrvati bili izrazito većinsko stanovništvo tih mjesta.⁵ Istodobno se kod njih postupno ugasila gotovo svaka veza sa starom domovinom, iako ne sasvim i svijest o zajedničkom podrijetlu „s Primorja, Bosne i Dalmacije“⁶, kako su 1921. tvrdili njihovi prvaci, pa se sveukupni socioekonomski i sociokulturni razvitak tih Hrvata odvijao sasvim neovisno o procesima u staroj domovini i uglavnom bitno drugačije nego u zemlji iz koje oni zapravo potječu.⁷

Svećenik i pjesnik Mate Meršić-Miloradić, pokrenuo je 1910. prvi list na jeziku Hrvata u zapadnoj Ugarskoj – *Naše novine* – i u prvom broju objavio glasovitu preporodnu budnicu koja počinje ovako:

O Hrvati, narod mali,
Stanmo gori, dost smo spali!

1 Pokazuju to povijesni izvori objavljeni u: Géza Pálffy, Miljenko Pandžić, Felix Tobler (prir.), *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert*. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću, Eisenstadt-Zeljezno: 1999.

2 Citirano prema: Henry Marczali, *Hungary in the Eighteenth Century*, Cambridge: 1910, 218.

3 Johann Csaplovics, *Croaten und Wenden in Ungern*, Preßburg: 1829, 10.

4 Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb: 1995.

5 *Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*, Budapestini: 1920.

6 *Naše novine*, 13/XII, Győr, 26. 03. 1921.

7 Tako se i jezik gradišćanskih Hrvata, koji većinom počiva na arhaičnoj čakavskoj dijalektalnoj osnovi, razlikuje od standardnoga hrvatskog književnog jezika štokavske provenijencije.

Prestat mora dugi san,
Zora puca, bit će dan!⁸

Poslije raspada Austro-Ugarske i podjele zapadne Ugarske 1921. između Austrije, Mađarske i Čehoslovačke, država koje su nastale na ruševinama višestoljetne habsburške imperijalne zajednice, glavnina tamošnjih Hrvata našla se u novoj austrijskoj pokrajini Burgenland, oblikovanoj od dijelova stare zapadne Ugarske. Zaslugom spomenutog preporoditelja Mate Meršića-Miloradića, koji je trasirao mnoge putove prema postupnom oblikovanju suvremene gradišćansko-hrvatske zajednice, nova je pokrajina ubrzo dobila svoj hrvatski naziv – Gradišće. Prilikom podjele zapadne Ugarske manji je dio hrvatskih naselja ostao u sastavu Mađarske, a neka koja su tada pripala Čehoslovačkoj danas se nalaze u samostalnoj Slovačkoj. Kad su potkraj 1922. u Beču pokrenute *Hrvatske novine* kao „tjednik gradišćanskih Hrvatov“, počeli su se i zapadno-ugarski Hrvati, našavši se na austrijsko-mađarsko-slovačkom dodirnom području, općenito nazivati gradišćanskim Hrvatima, neovisno o tome žive li većim dijelom u Gradišću ili manjim dijelom u srodnim etničkim ograncima oko njega.

Iako gradišćanski Hrvati svoje suvremeno ime, neovisno o tome piše li se ono velikim početnim slovom (u Austriji) ili malim početnim slovom (u Hrvatskoj), mogu zahvaliti upravo činjenici da je 1921. u Austriji ustrojena pokrajina Burgenland (Gradišće), posljedice podjele zapadne Ugarske između triju navedenih država bile su sudbonosne. Jedinstveno narodno tkivo razdijeljeno je granicom koja je razdvojila mnoga dotad susjedna sela, lomljenje povijesnih veza i uzajamnosti u kombinaciji s učincima modernizacije pogodovalo je asimilaciji, a „željezna zavjesa“ duž mađarsko-austrijske i čehoslovačko-austrijske granice desetljećima je poslije Drugoga svjetskog rata činila pogranična hrvatska naselja izoliranom periferijom. Istodobno se naziv „Gradišćanski Hrvati“, znatno više nego što se to može opravdati, počeo redukcionistički shvaćati kao da je riječ samo o Hrvatima u austrijskom Gradišću, dok su oni u prekograničnoj Mađarskoj i tadašnjoj Čehoslovačkoj uglavnom životarili u dubokoj sjeni.

Slomom socijalističkog sustava u Istočnoj Europi i širenjem procesa europskih integracija obnovljene su veze gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj i onih u Slovačkoj s gradišćanskim Hrvatima u Austriji, a učvršćene su i i višestruko produbljene i veze sa starom domovinom koja je u međuvremenu postala samostalna država. Pristupom njihovih matičnih država Europskoj uniji gradišćanski su se Hrvati našli u ujedinjenoj Europi znatno prije Hrvatske, a međudržavne granice i druge podjele, koje su obilježile život cijele jedne generacije gradišćanskih Hrvata, postale su nevažne. Život u novom kulturološkom zajedništvu postao je temeljno iskustveno obilježje njihove svakodnevice na način koji – artikulirajući se na suvremenim osnovama – podsjeća pomalo na model koji je na zapadnim rubovima Panonije prevladao do 1921. godine.

Danas nije sporno da su Hrvati u austrijskom Gradišću, jednako kao i oni u zapadnoj Mađarskoj i u Slovačkoj, prirodni ogranak hrvatskoga naroda, ali isto tako nije sporno ni to da su oni u mnogo čemu osebujan i posve samosvojan dio hrvatskoga nacionalnog bića, nerazlučiv od životne zbilje Austrije, Mađarske i Slovačke, zemalja na čijem tlu oni žive kao priznata manjina.⁹ Sada, kada su te tri srednjoeuropske zemlje okupljene u Europskoj uniji, Hrvati koji žive na njihovom dodirnom prostoru prirodno su upućeni jedni na druge, s time da određeni diferencijalni razmak koji postoji među njima djeluje kao dodatni čimbenik njihova identiteta u složenom i slojevitom mozaiku sveukupne zbilje suvremenoga zapadno-panonskoga svijeta. Kao osobit izraz tih distinkcija, na njemačkom se jeziku rabi pojam „Burgenländische Kroaten“ (označava Hrvate u austrijskom Gradišću, ali i Hrvate neposredno oko Gradišća), za razliku od pojma „Burgenlandkroaten“ (odnosi se samo na Hrvate u pokrajini Gradišće). Na mađarskom se kaže obično samo „horvátok“ (Hrvati), može se reći i „grádistyei horvátok“ (gradišćanski Hrvati), a rabi se i izraz „nyugatmagyarországi horvátok“ (zapadno-mađarski Hrvati).

8 *Náše novine*, I/I, Győr, 01. 01. 1910.

9 Tomislav Jelić, Željko Holjevac, *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj. Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj*, Zagreb-Budapest-Bratislava: 2006, 32–33.

U isto vrijeme, Hrvati u zapadnoj Mađarskoj jedna su od nekoliko hrvatskih subetničkih zajednica u Mađarskoj (gradišćanski Hrvati, Bunjevci, Raci, Bošnjaci i dr.), dok su slovački Hrvati prepoznatljivi u suvremenom svijetu kao zasebna manjinska zajednica unutar granica države Slovačke, pa se u slovačkom jezičnom krugu, kad je riječ o tamošnjim Hrvatima, susreće najčešće pojam „Chorváti na Slovensku“ (Hrvati u Slovačkoj) ili „Slovenski Chorváti“ (Slovački Hrvati)¹⁰, iako i oni dijele zajednički život na gradišćansko-hrvatskom govornom području. Danas u austrijskoj saveznoj pokrajini Burgenland ima nešto manje od 50 naselja, unutar mađarskih granica 14 naselja, a oko slovačkoga glavnog grada Bratislave samo četiri naselja, za koja se još može reći da se ubrajaju u hrvatska manjinska naselja na zapadnim rubovima Panonije.

Zajedničkim rječnikom i gramatikom, etabliranjem zajedničkih institucija, suvremenim životom s osloncem na svoje autentične vrijednosti i drugim oblicima uzajamne prožetosti gradišćanski Hrvati imaju u ujedinjenoj Europi ne samo šansu da se održe kao prepoznatljiva manjina s dubokim korijenima nego i mogućnost da dijelom i vlastitim angažmanom, a ne samo voljom drugih kao u prošlosti, modeliraju vlastiti put u budućnost u svijetu kao globalnom selu.

IZVORI I LITERATURA

Botík, Ján (ur.) (2001). *Slovenski Chorváti*. Bratislava: Luč.

Csaplovics, Johann (1829). *Croaten und Wenden in Ungern*. Preßburg: S. Ludwig Weber.

Jelić, Tomislav i Željko Holjevac (2006). *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj. Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj*. Zagreb-Budapest-Bratislava: Croatica.

Kampuš, Ivan (ur.) (1995). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum (1920). Budapestini: Delegatio hungarica pacem tractans.

Marczali, Henry (1910). *Hungary in the Eighteenth Century*. Cambridge: University Press.

Naše novine, Győr, 1910, 1921.

Pálffy, Géza, Miljenko Pandžić i Felix Tobler (prir.) (1999). *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*. Eisenstadt-Željezo: Kroatisches Kultur- und Dokumentationszentrum. Hrvatski kulturni i dokumentarni centar.

SUMMARY

THE IDENTITY OF THE BURGENLAND CROATS: ORIGINS AND PERSPECTIVES

Željko HOLJEVAC

The modern identity of the Burgenland Croats as a term including equality, oneness and unity was formed after 1921 among the descendants of the Croats who left their old residences between the Drava River and the Adriatic Sea in the 16th century as parts of a large displacement of the Croatian lands before the tide of the Ottoman expansion in south-eastern Europe and settled on the western edge of Pannonia, i.e. in the area divided among the Austrian province of Burgenland (in Croatian “Gradišće”), the Vas county and the Győr-Moson-Sopron county in western Hungary, as well as the surroundings of Bratislava in Slovakia within the European Union. Through a common vocabulary and grammar, common institutions, and modern life relying on authentic traditional values, the Burgenland Croats not only have a chance to survive in a united Europe as a distinctive minority with deep roots in the past,

¹⁰ Botík, Ján (ur.), *Slovenski Chorváti*, Bratislava, 2001.

but also the opportunity of willing engagement in the designing of their own path to the future of the world as global village.